

Володимир БУЛАЧЕК

ПРОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА

Стаття розкриває основні віхи життя та діяльності однієї з найбільш вагомих постатей українського політичного життя Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. Особливо акцентується на просвітницькій діяльності Юліана Романчука, його роботі на керівних посадах товариства “Просвіта” та в редколегіях народовецької преси Галичини.

Ключові слова: *Юліан Романчук, “Просвіта”, народовці, національно-культурна діяльність.*

Юліан Романчук – представник нової генерації українських політиків Галичини, яка вийшла на історичну арену в останній чверті XIX ст. Він народився 24 лютого 1842 р. у с. Крилосі, поблизу Галича, де його батько Семен, син міщанина в Збаражі, був народним вчителем. Після закінчення Стрийської школи з відзнакою пішов навчатися до Станиславівської гімназії (перші два класи). У 1855 р. – вирішив навчатися в Академічній гімназії м. Львова, де 1860 р. склав іспити з відзнакою. У 1860 р. вступив до Львівського університету. Свою педагогічну діяльність Ю. Романчук розпочав у 1863 р. учителем німецької гімназії у Львові, а в 1868 р. перейшов на роботу до української Академічної гімназії, де працював до 1900 р.

Громадсько-політична діяльність Ю. Романчука в останні десятиліття XIX – на початку XX ст. епізодично розглядалася у дослідженнях О. Аркуші, Ф. Стебля, І. Чорновола та ін. Основна мета розвідки – проаналізувати діяльність відомого громадсько-політичного діяча в Товаристві “Просвіта”, визначити його ставлення до чільних проблем національно-культурного розвитку галицьких українців на початку XX ст.

Працюючи на педагогічній ниві як викладач тоді єдиної української середньої школи, він виявив себе як прекрасний педагог, знавець класичних мов, чудовий вихователь своїх учнів. Під керівництвом директора Академічної гімназії о. В. Ільницького Ю. Романчук почав укладати шкільні підручники українською мовою, підготував до друку і видав “Руську читанку для четвертої кляси народних шкіл” і дві частини “Читанки для нижчих середніх шкіл”. З ім’ям Ю. Романчука пов’язана праця провідних національно-культурних інституцій Галичини, передусім – Товариства “Просвіта”.

У січні 1868 р. о. С. Качала виступив з ініціативою заснувати товариство, метою якого було б “спомогати народню просвіту в напрямках маральнім, матеріальнім і політичним через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід говорить”¹. Цей заклик підтримав Ю. Романчук. Ще у березні 1868 р. підготовлено статут майбутнього товариства, але Галицьке намісництво його не затвердило. У час перебудови Австрійської монархії, викликаній її поразкою від Пруссії,

влада у Відні була поступовішою, ніж на провінції, і 2 вересня 1868 р. своїм розпорядженням Міністерство просвіти взяло статут до відома і дозволило заснувати Товариство “Просвіта”². Ю. Романчук увійшов до складу установчого комітету, до якого також належали: А. Вахнянин – голова, К. Сушкевич, О. Партицький, О. Борковський, М. Коссака, А. Січинський, О. Огоновський та ін. Цей комітет мав підготувати перші загальні збори Товариства.

На перших загальних зборах 8 грудня 1868 р. Ю. Романчука, поряд з О. Борковським, І. Комарницьким, М. Коссаком, М. Михалюком, О. Огоновським, О. Партицьким, К. Сушкевичем, К. Устияновичем, обрано до Виділу Товариства. За словами С. Шаха, “люди, що ввійшли до цього першого Виділу “Просвіти”, – це не випадковий підбір людей, які далися вибрати, лиш був це пляновий добір осіб, що в пізнішому часі всі майже відіграли важнішу роль не лише в самій “Просвіті”, але й в українському суспільному життю взагалі, не лише в Галичині, але й на Буковині, деякі увійшли навіть навсе в історію українського народу XIX віку”. Головою новоствореного Товариства пропонували народовця, енергійного діяча, професора Академічної гімназії о. Омеляна Огоновського, однак він відпросився через брак часу, а на своє місце запропонував молодого, але відомого музиканта, диригента та письменника, теж професора Академічної гімназії Анатолія Вахнянина – голову організаційного комітету. Загальні збори обрали головою Товариства А. Вахнянина, який виконував ці обов’язки до 26 травня 1870 року.

Перше засідання Виділу відбулося 8 грудня 1868 р., відразу ж після загальних зборів. На ньому заступником голови обрано К. Сушкевича, а секретарем – Ю. Романчука. Виділ намагався повести “найширшу акцію за позисканням членів”, і то “на всіх частях нашої України”³.

Діяльність “Просвіти” регламентувалася Статутом Товариства, зміни в котрий вносилися в разі необхідності. Згідно з першим Статутом, “Просвіта” була науково-просвітницькою організацією. Крім освічення народу шляхом збирання та видання всіх здобутків усної словесності... і всього, що дає можливість вивчити народ та його історію, Товариство повинно було “видавати популярні перекази з усіх галузей науки, які відповідали б поняттям народу та його потребам”⁴. У відповідності до Статуту виділ поділився на дві секції: етнографічну і просвітню. Проте етнографічна секція існувала недовго, оскільки другі загальні збори змінили Статут. Упорядкований за два роки етнографічний матеріал “Просвіта” так і не видала, а 1871 р. відправили до Києва, де його використав М. Бучинський, який працював у “Юго-Западном отделе Русского Географического Общества”⁵.

Просвітня секція, до якої входив Ю. Романчук, почала видавати популярні книжечки для народу живою народною мовою, а також укладати перші шкільні підручники для єдиної тоді української Академічної гімназії у Львові.

Щоб прихилити до себе увагу всієї української громади, Виділ 11 лютого 1869 р. видав (укладену Ю. Романчуком) відозву “Дорогі Родимці”, в якій пояснив причини заснування Товариства “Просвіта”, його завдання. “Галицькі українці, – підкреслювалось у відозві, – почавши нове життя в 1848 р., протягом 20 літ, що з накладом минули від того часу, мало поступили вперед у розвою своєї народності. Правда, побільшилася за той час українська інтелігенція, крім українських священиків маємо тепер українських учителів і урядовців, маємо українські часопи-

си, українські товариства, а почасти вже й українську мову в школах, але увесь той поступ проявляється лише у вищих верствах народу, у тих верствах, у котрих непостійність при народнім прапорі історія давніших часів так сумно нам доказала. Наша маленька, з самих майже залежних людей зложена, інтелігенція не може нам ніяк дати запоруки на будучність...”⁶.

Недоліки першого Статуту виявилися одразу після початку роботи, і вже другі загальні збори 26 травня 1870 р. ухвалили другий Статут, запропонований комісією під головуванням К. Сушкевича та Ю. Романчука. Ухвалені зміни полягали в обмеженні наукового характеру діяльності Товариства, яку вирішили зосередити у Товаристві ім. Т. Шевченка (згодом – Науковому товаристві ім. Т. Шевченка), заснованому в 1873 році.

За своєю структурою Товариство “Просвіта” спочатку було одноступеневою організацією (1868–1870). Після ухвалення другого Статуту, крім Головного відділу, що працював у Львові, Товариство могло розповсюджувати свою діяльність на повіті, де повинні були створюватися самостійні відділи, наділені правами проводити власні збори. Створення нової структури мало сприяти залученню нових членів до лав Товариства. З цією метою передбачалося зниження вступного внеску до двох крон, а щомісячного – до півтори крони. Крім того, всі члени організації мали право отримувати два примірники кожного видання “Просвіти” за половину номінальної вартості⁷.

Одним із головних напрямків діяльності “Просвіти” було книгодрукування. Ю. Романчук усвідомлював необхідність випуску та значення підручників для українських шкіл. Як відомо, одним із аргументів переходу навчального процесу в Галичині на польську мову була саме відсутність підручників. Головний Відділ “Просвіти” склав анкету, відібрав окремі комітети спеціалістів, які повинні були опрацювати термінологію та упорядкувати оригінальні чи перекладні підручники. Спочатку Товариство потурбувалося про переклад окремих навчальних матеріалів та видання їх літографським методом. У 1870 р. Головний Відділ підготував звернення до фахівців із закликом написання підручників та надсилання їх до Товариства. Загалом, за списком видань Товариства “Просвіта” І. Калиновича, у 1869–1876 рр. видано 22 підручники загальним тиражем 15 100 примірників, з них 300 – літографським способом. За словами С. Шаха, “у складанню номенклатури, відповідних українських висловів, оцінці підручників та їх укладі заслужилися найбільше отсі члени відділу: Ом. Огоновський, А. Вахнянин, Ю. Романчук, В. Ільницький, Ом. Партицький, Юл. Целевич”⁸.

Ю. Романчук головував у “Просвіті” від 31 січня 1896 р. до 29 червня 1906 р. Після смерті О. Огоновського (наприкінці 1894 р.) більше року не було голови в “Просвіті”. Ці обов’язки виконував тоді заступник голови О. Барвінський, який часто хворів і не міг виконувати їх повністю. Його заступали члени Відділу К. Левицький і Г. Врецьона. Коли О. Барвінський не міг прийти на засідання, то їх проводив найстарший за віком о. О. Торонський. У квітні 1895 р. О. Барвінський виїхав до Німеччини на лікування, і заступником голови Відділ обрав О. Торонського. Головний Відділ у 1895 р. не скликав надзвичайних загальних зборів щодо призначення нового голови, поки не минув час каденції цього Відділу⁹.

Лише 31 січня 1896 р. відбулися загальні збори “Просвіти”, на яких п’ятим головою “Просвіти” було обрано Ю. Романчука. За словами С. Шаха, “його і його

працю знали вже члени “Просвіти” віддавна і хотіли йому саме тепер виявити своє признание, довір’я та пошану, неначе у відповідь намісникові графові Казимирові Баденьому, що, мстячися за відступлення Романчика від нової ери, подбав при помочі адміністраційних надужити, щоб він перепав при виборах до Галицького сейму небажаного йому провідника”¹⁰.

Період головування Ю. Романчука в Товаристві виділявся “незвичайно стислою статутною працею. Виділ реалізував всі постанови Статуту 1891 р., дбаючи про те, щоб 1) в усіх громадах засновувалися читальні з новими статутами; 2) при читальнях відкривалися крамниці, каси ощадності; 3) читальні “Просвіти” ставали культурно-освітніми осередками громад, які б ширили освіту і добробут”¹¹.

У 1898 р. Головний Виділ “Просвіти”, за ініціативою Ю. Романчука, дав почин до великої національної маніфестації з нагоди 50-річчя скасування панщини в Галичині. Ця маніфестація відбулася під проводом окремого комітету, утвореного всіма українськими товариствами (в т. ч. й москвофілами). З цієї нагоди 17 травня 1898 р. у краї відбулися повітові віча, а 19 травня – всенародне українське віче у Львові на Високому замку. Щоб пояснити значення скасування кріпацтва, Головний Виділ видав окремі книжечки: “У пятьдесяту річницю знесення панщини і відродження Галицької Русі” (автор – Любомир Селянський (Л. Рожанський)) та “Панщина і її скасування в 1848 р.”, написану І. Франком¹².

“Просвіта”, разом із НТШ та всіма українськими товариствами краю, виступила ініціатором святкування 100-річчя “Енеїди” І. Котляревського. У Львові ця маніфестація всеукраїнського значення відбулася 31 жовтня 1898 р. Крім названих ювілейних свят, очолюваний Ю. Романчуком Головний Виділ звертав увагу на місцеві ювілейні свята, щоб охопити та зацікавити ними якнайширші кола громадян та мати нагоду поширювати ідею “Просвіти”. Наприкінці 1901 р. відсвятковано два 25-літні ювілеї філій Товариства в Коломиї та Тернополі. Крім концертів, із рефератами у цих містах відбулися просвітньо-господарські віча з виставками господарсько-рільничих машин, насіння і т. д. Як пам’ятки цих ювілеїв, згадані філії відкрили великі бібліотеки¹³.

У 1903 р. Ю. Романчук репрезентував галицьких українців у складі представницької делегації (13 осіб) на відкритті пам’ятника І. Котляревському в Полтаві. К. Студинський у своїх спогадах яскраво описав виступ представника “Просвіти”: “Як тільки перший промовець Юліан Романчук виступив на естраду, зірвався гураган оплесків, що тривав кілька мінут і не дав йому прийти до слова. Шановний парламентарист розкланювався на всі сторони, а його поважна стать і незвичайно симпатичне обличчя викликували щире зацікавлення. Вітав він свято української культури від “Просвіти”, від 28 філій і 1300 читалень. Голос його був ясний. Він електризував публіку. Українська, чиста як кришталь, мова, що найшла доступ серед важких умов у публічному виступі, витискала сльози. В зіницях видців видно було радість, і тугу, і жаль. Послові Романчукові подякувано такими громовими оплесками, що тряслася стеля. Тут росло українство навіть у серцях тих, що до нього ставилися байдужо”¹⁴.

Важливим етапом визвольного руху українців стали проголошені першою російською революцією 1905 р. конституційні свободи і права. Ювілейне віче львівських українців, скликане 12 листопада 1905 р. “Просвітою” та іншими товариствами на честь гетьмана Богдана Хмельницького, передало “братам із російської України

слова радості з причини конституційних свобод” і закликала їх, “щоби старалися в хвили, коли Росія перебудовується на нових основах, здійснити право українського народу на його свободне національне існування дорогою освітньою, економічною й політичною”. Наче у відповідь на привітання галичан, організуються на Наддніпрянщині українські освітні товариства з назвою “Просвіта” (в Одесі, Катеринославі, Житомирі, Кам’янці-Подільському, Києві)¹⁵.

В організаційному напрямку Головний Виділ намагався заснувати якнайбільше філій у краї та довести до того стану, щоб кожне повітове місто мало свою власну філію “Просвіти”. Крім того, він пробував оживити діючі на той час філії, щоб вони стали справжніми освітніми осередками в повітах і автономними виконавцями планів Головного Виділу. Ю. Романчук зауважив, що необхідно щоб “кожда читальня мала і в порядку утримувала добру бібліотеку (книжки дорадить філія), хор або крамницю, або касу позичкову, або страж пожарну, або то всьо разом, святкувала роковини Шевченка, знесення панщини і т. д.”.

Головний Виділ звертав також особливу увагу на видання Товариства, передусім, з практичної ділянки, і конкурси на популярні праці. Видавнича діяльність “Просвіти” часу головування Ю. Романчука стала об’єктом критики окремих польських політиків – Целецького і Поляновського, – в краєвому сеймі. Зокрема, 6 лютого 1898 р. посол Целецький запропонував відібрати “Просвіті” допомогу на видавництво, оскільки вона, на його думку, пропагувала ненависть до поляків. Приводом до критики стала книжечка О. Борковського “Про Богдана Хмельницького і його повстання в 1648 р.” Після довгої дискусії, в якій на захист “Просвіти” виступив перемиський єпископ К. Чехович, Галицький сейм ухвалив, що Краєвий Виділ мав виплачувати “Просвіті” допомогу, переглянувши перед тим її план видань¹⁶.

З приводу цієї дискусії та ухвали сейму Головний Виділ на чолі з Ю. Романчуком оголосив у часописах заяву. У ній підкреслено, що, з одного боку, Товариство “Просвіта” дотримується Статуту, не виступає вороже проти жодної нації чи суспільної верстви, а спрямовує свою діяльність виключно до просвіти й піднесення добробуту українського народу, а з другого, – має право брати допомогу з фондів, складених цілим краєм, у т. ч. й українським народом¹⁷.

Виступи проти “Просвіти” в Галицькому сеймі мали наслідком те, що у 1899 і 1902 рр. допомоги не виплачено (у 1902 р. – за “ширення племінної й суспільної ненависти в книзі “Русь-Україна і Московщина” Л. Цегельського”).

На початку 1900 р. Ю. Романчук став на захист проєктованих змін Статуту Товариства, проти яких виступив М. Грушевський. Ще на загальних зборах у січні 1900 р. Головний Виділ започаткував їх обговорення. У дискусії виступив М. Грушевський, який розкритикував запропонований проєкт через те, що селяни втратять можливість брати участь у роботі зборів, і запропонував внести зміни до Статуту на загальних зборах Товариства. Від імені Головного Виділу виступив К. Левицький, який заперечив всі закиди М. Грушевського та зауважив, що “з противників предложенної зміни статута... только п. Галущинський представив якийсь бодай позорни закиди предметові, а прочи обмежилися до пустих фраз, що змагали до приєднання собі прихильності у присутніх селян”. Зауваження М. Грушевського названі “баламученем... бо по ухваленню зміни будуть члени мати право брати участь в Загальних зборах: одні яко відпоручники членов з рішаючим голосом, а другі яко звичайні члени з голосом дорадчим”¹⁸.

Слова К. Левицького викликали обурення у М. Грушевського, котрий у листі до газети “Діло” спростував це твердження члена Головного Виділу. Він підкреслив, що три роки виступав проти внесення змін у Статут, оскільки вони давали “Виділу можливість занадто широкого впливу на Загальних зборах”¹⁹.

31 січня 1900 р. Ю. Романчук на сторінках “Діла” втрутився в публічну дискусію К. Левицького та М. Грушевського. Він запропонував відомому історикові розпочати дискусію у часописі, оскільки “справа реформи “Просвіти” є дуже важна, і публічне обговорення їй конче потрібне”. На думку Ю. Романчука, на таку дискусію найкраще підходили М. Грушевський і Ю. Романчук²⁰.

Аргументи М. Грушевського: 1) “нова реформа посилить позиції Виділу”; 2) “реформа відбирає в багатьох право безпосереднього голосу”; 3) непопулярність нової реформи, – фахово розкритикував Ю. Романчук. Зокрема, він підкреслив, що для набуття рішення законної сили новий Статут вимагав присутності на Загальних зборах п’ятдесяти осіб, а не сорока, як це було раніше. По-друге, чисельно збільшився просвітний рух, тому раз на два роки перед загальними зборами мали відбуватися збори по читальнях у всіх повітах, де обирали б представників на Загальні збори. По-третє, непопулярність реформи пояснив її непорозумінням або певними інтересами окремих груп²¹.

М. Грушевський відповів у “Ділі” 3 лютого 1900 р., оскільки не погодився з тезами Ю. Романчука і вважав, що “незалежно від того, чи проєкт добрий чи злий (себто, навіть виходячи з точки зору його оборонців), він тепер не на часі”. Наступного дня Ю. Романчук висловив жаль з приводу відмови М. Грушевського брати участь у дискусії.

Під час активної боротьби за виборчу реформу до австрійського парламенту у 1906 р. Ю. Романчук разом з К. Левицьким змушені були відійти від справ Товариства, зосередившись, в основному, лише на політичній діяльності.

У 1921 р., з ініціативи Ю. Романчука, під час відзначення 60-річчя смерті Т. Шевченка при “Просвіті” було започатковано видавничий фонд “Учітеся, брати мої...”. У тому ж році й Головний Виділ Товариства влаштував ювілейні святкування 80-річчя Ю. Романчука – члена-засновника та почесного члена “Просвіти”²².

Таким чином, крім парламентсько-політичної діяльності в законодавчих органах Галичини та Австро-Угорської імперії, значну увагу Ю. Романчук приділяв громадській роботі. Як один із провідних діячів народовецького табору, він підтримував тісні взаємини з українською інтелігенцією як у Галичині, так і в еміграції, виступив засновником низки національно-культурних організацій, зокрема “Просвіти”.

Volodymyr Bulachek. Enlightening activity of Yulian Romanchuk

The author describes main stages in the life and enlightening activity of the one of the key figures in Ukrainian political life of the Eastern Galicia of the end of 19th century – beginning of 20th century – Yulian Romanchuk. He pays a special attention to his enlightening activity, his work on the ruling positions of the “Prosvita” society, editorial boards of National-populist periodicals in Galicia.

Key words: Yulian Romanchuk, “Prosvita”, National Populists, national-cultural activity.

- ¹ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. – Львів, 1926. – С. 356.
- ² *Осечинський В.* Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1954. – С. 19.
- ³ *Перський С.* Популярна історія товариства “Просвіта”. – Л., 1928. – С. 21.
- ⁴ Центральний Державний історичний архів України, м. Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 3.
- ⁵ *Перський С.* Вказана праця. – С. 20.
- ⁶ Там само. – С. 21.
- ⁷ *Осечинський В.* Вказана праця. – С. 24.
- ⁸ *Перський С.* Вказана праця. – С. 21.
- ⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1129. – Арк. 3.
- ¹⁰ *Перський С.* Вказана праця. – С. 89.
- ¹¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 3.
- ¹² ЦДІАУЛ. – Спр. 129. – Арк. 3.
- ¹³ *Перський С.* Вказана праця. – С. 42.
- ¹⁴ Спогади Кирила Студинського // Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєпис – бібліографічний нарис. – Львів, 2006. – С. 169.
- ¹⁵ *Перський С.* Вказана праця. – С. 53.
- ¹⁶ *Осечинський В.* Вказана праця. – С. 23.
- ¹⁷ *Перський С.* Вказана праця. – С. 153.
- ¹⁸ Діло. – 1900. – 26 січня.
- ¹⁹ Там само. – 28 січня.
- ²⁰ Там само. – 31 січня.
- ²¹ Там само.
- ²² ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 4.